

L'ECONOMIA SOCIAL EN LA HISTÒRIA

ECONOMIA SOCIAL EN TEMPS DIFÍCILS: EL COOPERATIVISME EN LA PRIMERA REUNIÓ DE PROFESSORS ESPANYOLS EN L'EXILI (1943)

per **Yolanda Blasco Gil**

**IUDESCOOP. Professora Titular d'Història del Dret i de les Institucions,
Universitat de València**

El cooperativisme ha demostrat ser una eina valuosa en temps de crisi, especialment durant conflictes bèl·lics que generen grans moviments de població exiliada. En la primera reunió de professors republicans espanyols emigrats, celebrada a La Habana en 1943, es va destacar la rellevància de les cooperatives com un mitjà per fomentar la solidaritat, l'autogestió i la resiliència entre les comunitats afectades. Al llarg de la història, el cooperativisme ha jugat un paper crucial en situacions de guerra i desplaçament. Durant la Guerra Civil Espanyola, molts republicans es van veure obligats a abandonar el seu país, i les cooperatives es van convertir en espais de suport mutu i organització social. De manera similar, en les dues guerres mundials, les cooperatives van ajudar els exiliats a reconstruir les seues vides, proporcionant accés a recursos, ocupació i una xarxa de suport.

En setembre del 43 se celebrà la Primera -i última- Reunió de professors exiliats, a la capital cubana. Els organitzadors de la Unió de Professors Universitaris Espanyols a l'Exterior (UPUEE), tingueren com a objectiu mobilitzar els grups polítics buscant una acció conjunta, similar a la que estava duent a terme el govern francès a l'exili. La meta era crear una representació que poguera convertir-se en interlocutor natural dels aliats en la fase final de la Segona Guerra Mundial i traçar les línies mestres per a la reconstrucció d'Espanya, una vegada creien acabat el feixisme. Per a això, es presentaren una sèrie de propostes centrades en tres àrees clau: 1) educació i cultura; 2) assumptes socials; i 3) temes jurídic-econòmics. En la primera secció, destaquen dos aspectes principals. El primer és el caràcter didàctic de les cooperatives estudian-

tils proposades, el qual objectiu en les universitats era permetre que els estudiants es familiaritzaren amb aquest model organitzatiu, facilitant la seua rèplica després. El segon aspecte és la primacia atorgada a les cooperatives sobre qualsevol altra forma d'agrupació o associació estudiantil. Pel que fa als assumptes socials, es van suggerir diverses "Normes que inspiren la nostra economia social": 1) Dret i deure social del treball; 2) Superació del règim salarial, al considerar-se inadequat per a les normes humanes de la vida econòmica; 3) Implementació d'assegurances contra accidents naturals i situacions socials provocades per factors econòmics; 4) Organització del treball, assignant al treballador un paper en les funcions directives i en els beneficis de l'empresa, dins d'una legislació protectora del treball que regule les relacions entre empresaris i obrers, amb procediments jurisdiccionals eficaços per actuar conforme als principis del constitucionalisme democràtic; 5) Reforma del règim de propietat territorial en funció de les necessitats socials d'Espanya; 6) Organització de la sanitat i assistència com a funcions públiques i gratuïtes, adaptades a les exigències nacionals; 7) Creació d'un "Institut d'Alimentació" per estudiar i abordar el problema relacionat amb l'alimentació; i 8) Desenvolupament d'un pla per a la construcció d'habitatges modestos però higiènics, tant en àrees urbanes com rurals, amb l'objectiu de promoure un règim d'economia social que incrementés la producció alimentària i la construcció d'habitatges. Finalment, en l'àmbit jurídic-econòmic, es destacava la necessitat de dur a terme una sèrie de mesures com: l'electrificació rural, el desenvolupament d'una política hidràulica, l'opti-

"El cooperativisme ha demostrat ser una eina valuosa en temps de crisi, especialment durant conflictes bèl·lics que generen grans moviments de població exiliada. En la primera reunió de professors republicans espanyols emigrats, celebrada a La Habana en 1943, es va destacar la rellevància de les cooperatives com un mitjà per fomentar la solidaritat, l'autogestió i la resiliència entre les comunitats afectades".

mització del sistema de transport per a reduir costos, la construcció de magatzems per a productes agrícoles, la planificació de la producció agrícola basada en les necessitats nacionals, i el desenvolupament d'una política d'ocupació estacional del camperol que maximitze l'ocupació durant els períodes d'inactivitat agrària. A més, es proposava una política orientada a millorar el poder adquisitiu dels agricultors, la qual incrementaria tant la producció agrícola com el nivell de vida dels treballadors rurals. Aquesta millora, al seu torn, estimularia el consum de béns industrials i

enfortiria el sector industrial. En totes les seccions, les propostes promovien cooperatives i un model d'economia social i solidària, tant a nivell nacional com internacional.

Lamentablement, l'exili va arrossegar desconfiançes i tensions, la qual cosa va impedir que eixa veu unitària s'escoltara en el context internacional. Amb el temps, va quedar clar que els esforços dels professors reunits a Cuba no van aconseguir assolir els seus objectius. No obstant això, el 3 d'octubre de 1943, al finalitzar l'assemblea, aquesta es va considerar un

Aula Magna de la Universitat de La Habana (1943). En primer lloc, Fernando de los Ríos i María Zambrano. Font: Arxiu Universitari de la Universitat de Múrcia-Fons Mariano Ruiz-Funes (AUUM-FMRF).

Acte de la Reunió de La Habana (1943). De dreta a esquerra: Mariano Ruiz-Funes, Alfredo Mendizábal, Gustavo Pittaluga, José de Benito Mampel, José Giral, Fernando de los Ríos, Joaquín Xirau, August Pí i Suñer, Cándido Bolívar, Manuel Pedroso, María Zambrano, Pere Bosch Gimpera, Demófilo de Buen i Francisco Giral. Font: AUUM-FMRE.

èxit, ja que havia aconseguit unificar a múltiples actors: van participar representants de tots els àmbits acadèmics, de pràcticament tota la geografia espanyola i de quasi totes les tendències polítiques antifranquistes. El penalista Mariano Ruiz-Funes, ministre d'Agricultura en la República i de Justícia durant la guerra, vicepresident de la UPUEE, va valorar positivament la trobada, destacant la "solidaritat" entre els participants i la seua voluntat de realitzar un "estudi profund" que abastara eixos tres sectors: economia i dret, educació i cultura, i aspectes socials. En una altra ocasió subratllaria que la Reunió es va proposar analitzar els problemes d'Espanya en el seu conjunt abans de proposar accions concretes. Una altra valoració de Ruiz-Funes data de 1944, a punt de publicar-se el Llibre amb el resum de la convocatòria. Va descriure la Reunió com "l'ocasió generosa que els va permetre trencar un silenci, llargament guardat en la seua intimitat, en la qual en tot moment escoltaven les veus interiors del dolor i la protesta, i alçar la seua, no

en nom propi, ja que això no tindria importància, sinó en el de les seues compatriotes forçats a callar per la humiliació i el sofriment.

Però no totes les veus van ser favorables. Indalecio Prieto, en un article "Fulls de servei", va criticar la reunió, qualificant-la irònicament de "una estèril tertúlia amb llumeneres fugaces". Atacava a Ruiz-Funes per promoure la reunió dels universitaris en lloc de donar suport a la seua estratègia d'una "coalició eficaç entre partits responsables". Ruiz-Funes va respondre amb un altre article, "Raons contra punys", defensant la tasca dels professors per reconstruir i planificar una Espanya millor¹.

Potser la conseqüència més rellevant de la Reunió va ser la creació, a finals de 1943 a Mèxic, de la Junta Espanyola de Lliberació (JEL), l'objectiu de la qual era representar i actuar davant dels aliats com el govern provisional de la República. Al gener de 1944, ja s'havia constituït un consell tècnic, similar a un gabinet a l'ombra, encarregat de preparar projectes i informes

1.- VVAA. *Libro de la Primera Reunión de Profesores Universitarios Españoles Emigrados, Universidad de La Habana, 1944*. Yolanda Blasco Gil, 1943: *La Transición Imposible. Edición del Libro de la Primera Reunión de Profesores Universitarios Emigrados, Tirant lo Blanch, València, 2018*.

Discurs de Fernando de los Ríos a l'Aula Magna de la Universitat de La Habana (1943). Font: AUUM-FMRE.

per a una futura acció de govern. Vuitanta polítics, intel·lectuals i professors, organitzats en comissions especials, van assumir la tasca d'elaborar projectes de modernització per a Espanya, seguint un camí molt similar al traçat per la UPUEE. La JEL va treballar de manera regular a través de comissions sectorials des de febrer de 1944. Per a octubre de 1945, en vigílies de la reunió de les Corts republicanes a l'exili, ja tenia llest i publicat un avantprojecte de Carta Política Transitària. Va comptar amb la participació d'alguns protagonistes de la reunió de La Habana. El document elaborat va prendre com a punt de partida les conclusions de La Habana, desenvolupant les propostes dels professors Fernando de los Ríos, Augusto Pi Suñer, José de Benito i Julián Alienes, entre d'altres, per al pla de reconstrucció jurídic i econòmic espanyol i el benestar general de la població. Per a això era necessària una transformació del camp amb un major pes de les formes col·lectives, tant del treball com de la propietat, impulsant les cooperatives i l'economia social. Aquest afany d'un major desenvolupament i benestar havia de realitzar-se amb un sistema democràtic, destacant la internacionalització de la ciència i les relacions amb Llatinoamèrica.

D'altra banda, malgrat les dissidències i tensions, la JEL va ser molt activa en dur a terme una acció unifica-

da republicana davant organismes internacionals. Entenien que el primordial per a tots els grups polítics, davant l'evolució dels esdeveniments, com assenyala-va Ruiz-Funes a la UPUEE, era mostrar-se "unificats en la lluita contra un enemic comú i exclusivament per a aquest objectiu". La República es movia amb "plom a les ales", i aquesta visió conjunta era fràgil: "mantenir la unitat després d'haver estat derrotat, vivint en terra estranya, desitjant per sobre de tot retornar a la pàtria, i comprovant dia rere dia, en la íntima solitud, que perdura el menyspreu de les grans potències, és alguna cosa poc menys que impossible, però que la JEL, superant molts obstacles, va aconseguir mantenir"... Els professors de la UPUEE van intentar mantenir l'acció malgrat tot. Volien aprofitar les oportunitats que semblaven obrir-se per al futur d'Espanya en les primeres reunions per a la formació de les Nacions Unides, assegurant-se que hi hagués una representació qualificada i unificada de la República. L'arxiu personal de Mariano Ruiz-Funes, Universitat de Múrcia, revela l'urgència de fer arribar a aquestes reunions l'esperit de la declaració de La Habana i adaptar-se al curs dels esdeveniments al voltant de "la qüestió espanyola" des dels pressupostos de cultura, societat, economia i dret... A partir dels treballs dels professors a La Habana, la JEL va delinear el que

"Al setembre del 43 es va celebrar la Primera -i última- Reunió de professors exiliats, en la capital cubana. Els organitzadors de la Unió de Professors Universitaris Espanyols a l'Estranger (UPUEE) van suggerir diverses "Normes que inspiren la nostra economia social", entre elles la superació del règim salarial; la implementació d'assegurances contra accidents i situacions socials provocades per factors econòmics; assignar al treballador un paper en les funcions directives i en els beneficis de l'empresa, i la creació un pla per a la construcció de vivendes modestes però higièniques".

podria haver estat la universitat espanyola, la seua societat i economia, que hauria realitzat les propostes regeneradores, reconciliadores i de futur que van veure la llum a Cuba. On la cooperació i l'economia social i solidària van estar sempre presents². El treball de la JEL es va completar amb la planificació del període d'interinitat que semblava imminent. Conforme al mandat de la Reunió de La Habana, es va crear a Mèxic una Comissió d'Estudis dels Problemes Espanyols, convocant a altres associacions de l'exili. A ella es van dedicar alguns acadèmics de perfil polític, Ruiz-Funes, Pere Bosch Gimpera, José Giral... Tenien com a objectiu traçar normes bàsiques per al funcionament de l'Estat durant el període de transició, ressaltant la reconstrucció econòmica i social del país des dels postulats de La Habana. Amb la Constitució de 1931 com a referència, van planificar la creació d'una Junta d'Estat encarregada d'organitzar en el menor termini possible les eleccions generals. La Comissió va iniciar les seues sessions de treball el 1944 i va publicar els seus resultats el 1945.

A nivell internacional, els treballs de la JEL i de la Comissió estaven molt avançats quan es va celebrar la Conferència de Ialta al febrer de 1945. Davant la Declaració sobre Europa, signada pels líders de Ialta, que manifestava el seu compromís d'ajudar els pobles europeus alliberats del domini nazi i restablir els principis de la Carta de l'Atlàntic, l'exili republicà va accelerar la seua activitat. Tots van comprendre la necessitat de posicionar-se davant les potències ven-

cedores i es van preparar per a la conferència fundacional de l'ONU a San Francisco a l'octubre. Tant la JEL com la Comissió d'Estudi dels Problemes Espanyols van preparar una estratègia governamental que incloïa una defensa expressa dels drets humans -carta que ja s'estava gestant-, la qual cosa era clau per demostrar la sintonia de l'Espanya republicana amb el nou projecte europeu i per obtenir una condemna explícita de Franco, condemna que no arribaria.

Des de 1943, quan la balança de la Segona Guerra Mundial semblava inclinar-se cap al costat aliat, l'esperança en el fi del franquisme era absoluta entre els exiliats espanyols. La intel·lectualitat es va enfocar en la reconstrucció del país, però sense planificar com acabar amb la dictadura. Només els quedava la via diplomàtica, davant la derrota la diplomàcia intel·lectual... El final de la dictadura no es va donar amb el final de la Segona Guerra Mundial. El que va arribar va ser la decepció per l'actitud de l'acabada de crear Organització de les Nacions Unides i l'oblit d'Espanya per part del Moviment Europeu. La declaració del Moviment el 1948 sense la representació de l'exili va caure com una burla sobre les esperances de qui havien treballat contra el règim franquista i a favor dels drets humans, i havien esperat la tornada al país. No menys dolorós va ser presenciar la signatura, al desembre d'aquell mateix any, de la Declaració Universal dels Drets Humans sense que se'ls tingués en compte. El 1952, un dels protagonistes de la Reunió de La Habana, Ruiz-Funes, va considerar amb "un

2.- Yolanda Blasco Gil y Armando Pavón Romero, "Cooperativismo y profesores del exilio. Propuestas jurídico-económicas, sociales y educativas", CIRIEC-España, Revista jurídica de Economía Social y Cooperativa, nº 44, 53-82.
<https://ciriec-revistajuridica.es/uploads/rev-44>

Acte de la Reunió (1943). Discurs del catedràtic de dret mercantil José de Benito Mampel. Font: AUUM-FMRF.

somriure amarg" que aquesta bella proclamació era "un dels millors documents del nostre temps des del punt de vista literari", ja que qui la van signar van ser els mateixos que van admetre a l'Espanya franquista primer a la UNESCO i després a Nacions Unides.

En l'actual context global, com en la guerra d'Ucraïna o en les catàstrofes naturals, com l'esdevinguda en la Comunitat Valenciana amb la Dana, l'economia social manté la seua rellevància. Per a la reconstrucció del país, una de les estratègies clau involucrarà als emprenedors socials, els qui poden impulsar

iniciatives innovadores i sostenibles. D'altra banda, el moviment cooperatiu pot presentar-se com una solució viable per a les comunitats desplaçades, facilitant tant la integració social com l'econòmica dels refugiats.

El cooperativisme no sols respon a necessitats immediates, sinó que també contribuïx a la creació de comunitats més fortes i cohesionades en temps d'adversitat. En este sentit, s'erigix com un pilar fonamental de l'economia social, oferint un marc sòlid de solidaritat i recuperació davant les crisis.

"En l'actual context global, com en la guerra d'Ucraïna, l'economia social manté la seua rellevància. Per a la reconstrucció del país, una de les estratègies clau involucrarà als emprenedors socials, els qui poden impulsar iniciatives innovadores i sostenibles. D'altra banda, el moviment cooperatiu pot presentar-se com una solució viable per a les comunitats desplaçades, facilitant tant la integració social com econòmica dels refugiats."